

Baciuszka, prezbiter czy ksiądz? Poszukiwanie wiodącej denotacji w polskiej terminologii prawosławnej*

ks. Marek Ławreszuk

Katedra Teologii Prawosławnej,
Uniwersytet w Białymstoku, Polska
ORCID: 0000-0001-8051-8106
m.lawreszuk@uwb.edu.pl

rev. M. Lawreszuk, *The batiuszka, presbyter or priest? Searching for a leading denotation in polish orthodox terminology*, Elpis, 21 2019: 15-19.

Abstract: The article analyzes the problem of non-standardized and unstructured Orthodox terminology in Polish, in which not only the presence of unordered and untreated connotations of many terms is noticeable, but also a noticeable lack of clearly closed denotations of many terms. The article focuses on examples related to the definition of the second degree of priesthood, present in written sources and colloquial speech. On their basis, we can observe various attempts to solve the problem of the lack of leading denotation. Although some of the postulates were presented in the 1960s, to date, they have not found consistent and widespread acceptance and dissemination.

Streszczenie: Artykuł analizuje problem nieujednoliconej i nieusystematyzowanej terminologii prawosławnej w języku polskim, w której zauważalna jest nie tylko obecność nieuporządkowanych i nieopracowanych konotacji wielu terminów, lecz także zauważalny brak jednoznacznie zamkniętych denotacji wielu terminów. Artykuł skupia się na przykładach związanych z określeniem drugiego stopnia kapłaństwa, obecnych w źródłach pisanych i mowie potocznej. Na ich podstawie możemy zaobserwować różne próby rozwiązania problemu braku wiodącej denotacji. Chociaż niektóre z postulatów zostały przedstawione w latach 60. XX wieku, to do chwili obecnej, nie znalazły one spójnej i powszechnej akceptacji i upowszechnienia.

Keywords: Orthodoxy, terminology, priest, priesthood, denotation

Słowa kluczowe: prawosławie, terminologia, ksiądz, kapłaństwo, denotacja

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017-2022, nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017.

Wstęp

Systematyzacja i normatywizacja polskiej terminologii prawosławnej stawia przed badaczami wiele problemów. Jeden z nich obrazuje zestawienie terminów: *baciuszka* (*batiuszka*), *ksiądz*, *prezbiter*; które to terminy funkcjonują w polskiej terminologii i pokrywają się zasadniczo znaczeniowo, ale mimo tego, stwarzają problem ze wskazaniem głównego z nich. Pomimo obecności w wielu źródłach pisanych, rozpowszechnieniu w terminologii oficjalnej i potocznej, nie można wskazać głównego z tych terminów opisującego jeden i ten sam desygnat. Pomimo bogactwa polskiej terminologii religijnej kwestia przyporządkowania terminu wiodącego stanowi, w przypadku języka polskiego prawosławia, problem rozpatrywany w aspekcie teologicznym, konfesyjnym oraz poprawnościowym. Liczba kryteriów, które powinny zostać spełnione sprawia, że część z tych terminów wciąż wymaga dyskusji, negocjacji, opracowania i postulowania rozwiązań.

Polska terminologia prawosławna a polska terminologia religijna

Polska terminologia prawosławna rozwija się w ścisłej relacji z terminologią Kościoła rzymskokatolickiego, z jednoczesnym wykorzystaniem słownictwa wywodzącego się z języka greckiego i cerkiewnosłowiańskiego. Kościół prawosławny nie wykorzystuje wszystkich określeń funkcjonujących w języku polskim i dotyczących chrześcijaństwa. Na przestrzeni wieków zauważalne jest stworzenie kilku zbiorów specjalistycznej terminologii konfesyjnej i obecnie nawet w obrębie samego chrześcijaństwa możemy mówić o polskiej terminologii rzymskokatolickiej, prawosławnej czy protestanckiej. Głównym czynnikiem różnicującym stała się specyfika tradycji kulturowanych w różnych wspólnotach chrześcijańskich. Ich tożsamość opiera się zarówno na skoncentrowaniu na odmiennych aspektach wspólnej nauki ewangelicznej, jak i na własnych, odrębnych historycznych ścieżkach, na których tradycja religijna była uzupełniana o kolejne, nowe elementy (często wywodzące się ze specyficznych lokalnych

uwarunkowań). W przypadku wyodrębnienia terminologii prawosławnej w języku polskim, obok mechanizmów, które towarzyszyły powstaniu innych konfesyjnych zbiorów terminologicznych, ważnym czynnikiem były różnice teologiczne i eklezjalne oraz różnice etymologiczne. Pierwszą przeszkodą w bezkrytycznej adaptacji stały różnice teologiczne i eklezjalne pomiędzy prawosławiem a tradycją rzymskokatolicką. Trudno adaptować lub wykorzystywać terminy, które określają desygnaty nieznanne i niezgodne z prawosławną nauką dogmatyczną bądź praktyką życia liturgicznego. Inną przeszkodą na drodze pełnej zbieżności terminologii prawosławnej i rzymskokatolickiej w języku polskim stała się etymologia specjalistycznych terminów. W przypadku tradycji prawosławnej większość z nich wywodzi się z języków greckiego i cerkiewnosłowiańskiego. Terminologia rzymskokatolicka opiera się zaś w znacznym stopniu na łacinie.

Polska terminologia prawosławna funkcjonuje jednak w nierozzerwalnym związku z szerzej rozumianą polską terminologią religijną. Z tego względu niektóre z istniejących terminów, które nie odpowiadają całkowicie nauczaniu bądź tradycjom liturgicznym Cerkwi prawosławnej, są przyjmowane z widocznymi oporami, bądź odnajdują swoje odpowiedniki.

Ilustracją przedstawionej wyżej teorii stanie się terminologia określająca chrześcijańskiego duchownego, który w trójstopniowej hierarchii kapłańskiej posiada święcenia drugiego stopnia. Analiza głównych terminów, ich wariantów i synonimów, a także s frazeologizowanych połączeń pozwoli ukazać rodzące się problemy związane z jednoznacznością, wzajemnym zrozumieniem i precyzją terminologiczną.

Kilka terminów, jeden desygnat? Prezbiter

Punktem wyjścia staje się termin określający drugi stopień z trójstopniowej hierarchii kapłańskiej w tradycji chrześcijańskiej (Pseudo-Dionizy Areopagita, 1999, s. 117-122). Oficjalnym terminem opisującym ten desygnat jest *prezbiter*. Termin ten odnosi się wyłącznie do chrześcijaństwa i posiada kilka ząębających się ze sobą znaczeń. Współcześnie odnosi się do drugiego stopnia hierarchii kapłańskiej. W tradycji prawosławnej i rzymskokatolickiej związany jest on z łaską sakramentalną udzielaną we wspólnocie wiary. W prawosławiu sakramentalne działanie, określane jako *mysterium kapłaństwa*, precyzyjnie określa termin *chirotonia* oznaczający dokonanie sakramentu poprzez symboliczne „włożenie rąk” w trakcie obrzędu. Termin *prezbiter* posiada jednak także swoją inną konotację, albowiem jest powiązany z organizacją struktur kościelnych wspólnot protestanckich, gdzie oznacza już nie tyle „osobę obdarzoną drugim stopniem hierarchii kapłańskiej” co „osobę kierującą lokalną wspólnotą” (prezbiter, W: Bralczyk J., 2005). W przypadku rozbieżności dotyczącej teologicznej definicji kapłaństwa, hierarchii i sakramentów, mówiąc o *prezbiterze* możemy więc już

mówić jednocześnie o *osobie, nad którą był sprawowany mysterium kapłaństwa*, który stał się osobą duchowną, lub o *osobie, która czasowo pełni funkcję opiekuna i/lub kierownika lokalnej wspólnoty*.

Prawosławna terminologia ściśle definiuje termin jako osobę, która przyjęła *mysterium kapłaństwa*. Definicja „Słownika języka polskiego” (prezbiter, W: Bralczyk J., 2005) nie rejestruje tego znaczenia, postulując ograniczenie znaczenia wyłącznie do tradycji rzymskokatolickiej (znaczenie 1) oraz wskazując znaczenia historyczne (znaczenie 3) oraz administracyjne (znaczenie 2). Opierając się na trójstopniowej hierarchii kapłańskiej należy wpisać ten termin w szereg kolejnych chirotonii: diakona, prezbitera, biskupa. Poszukując więc precyzyjnej definicji należy w niej uwzględnić następujące informacje:

- II stopień święceń (chirotonii). Element spójny dla tradycji rzymskokatolickiej i prawosławnej, w definicji SJP niefortunnie ograniczony do jednej wprowadzeniem warunku „sprawowania mszy”, który w prawosławiu nie może być spełniony ze względu na nieobecność terminu „msza”.
- Przynależność do stanu kapłańskiego. Element spójny w katolicyzmie i prawosławiu ze względu na zbieżność rozumienia terminu „kapłaństwo”.
- Wczesnochrześcijańskie znaczenie starszego w lokalnej wspólnocie (gminie) religijnej. Dyskusyjne jest jednak wyodrębnienie tego znaczenia, gdyż jest ono zbieżne ze współczesnym rozumieniem II stopnia święceń. Nie stanowi więc odrębnego znaczenia, lecz akcentuje historyczną specyfikę, obecną i aktualną również współcześnie.
- Element zarządzania wspólnotą (gminą) kościelną, jako wyróżnik tradycji protestanckich, również zawiera się we współczesnym rozumieniu II stopnia kapłaństwa, albowiem stanowi jedną z funkcji pełnionych przez prezbiterów (niezależnie od przynależności do Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego czy wspólnot protestanckich).

Kim jest ksiądz?

Współczesna słownikowa definicja mówi o „duchowym chrześcijańskim” (ksiądz, W: Drabik, Sobol, 2019). Skromne informacje prowadzą dalej do serii odesłań: duchowny – „odnoszący się do duchowieństwa” lub „ksiądz lub zakonnik” (duchowny, W: Bralczyk J., 2005), co stanowi błędną pętlę i ostatecznie nie wyjaśnia znaczenia terminu. Przyjmuje się jednak, że termin jest także synonimem prezbitera. W „Encyklopedii PWN” pojawia się następująca definicja „*pot.* określenie duchownego katolickiego, prezbitera, uprawnionego do odprawiania mszy świętej, niższego w hierarchii od biskupa” (ksiądz, W: Encyklopedia PWN, 2016).

Znaczenie tego terminu ewoluuje od historycznego grzesnościowego określenia osoby duchownej, ku potocznemu utożsamieniu z osobą, która przyjęła II stopień święceń kapłańskich.

W terminologii prawosławnej termin *ksiądz* funkcjonuje zarówno w sferze potocznej, jak i oficjalnej. Wywodzi się ono od słów władca (kniaź od staropol. kniędz) i nie jest związane z historycznym rozwojem terminologii prawosławnej. Od końca XIV w. funkcjonuje w polszczyźnie jako tytuł grzecznościowy w odniesieniu do osób duchownych, a nie władców świeckich (Długosz-Kurczabowa, 2016). Prawosławna terminologia rejestruje ten termin w oparciu o współczesną polszczyznę, nadając mu dwa znaczenia: oficjalne – dotyczące całości duchowieństwa i potoczne – ograniczające znaczenie do prezbitera (Kostiuczuk, Tofiluk, Ławreszuk i inni, 2016, s. 25-26).

Innym terminem określającym II stopień hierarchii kościelnej jest *kapłan*. Niestety jest to również termin wieloznaczny a tym samym nieprecyzyjny. W przedmowie polskiego przekładu dzieła Pseudo-Dionizego Areopagity czytamy o porządku hierarchii kościelnej, w której do grupy *duchowieństwo* zaliczamy *biskupów (hierarchów), kapłanów i diakonów* (Pseudo-Dionizy Areopagita, 1999, s. 37). Kapłan jest tu rozumiany jako prezbiter. Problem pojawia się przy stosowaniu nieprecyzyjnych w tym znaczeniu połączeń *święcenia kapłańskie, stan kapłański*, czy stosowania tego terminu w innych przypadkach. Zaważalna jest denotacja, która wiąże go z prezbiterem lub wskazuje jako synonim terminu *duchowny*, tj. do całej grupy *duchowieństwa*.

Wiążąc terminy *ksiądz* i *prezbiter* należy więc wskazać na jedynie potoczną synonimiczność z jednoczesnym zdefiniowaniem księdza jako „tytułu grzecznościowego w odniesieniu do osób duchownych”. Jedynie w oparciu o taką definicję poprawne będą połączenia wyrazowe typu *ksiądz biskup, ksiądz prezbiter* bądź *ksiądz diakon* (jak również funkcjonujące głównie w terminologii rzymskokatolickiej połączenia: *ksiądz lektor, ksiądz kardynał, ksiądz dziekan* itp.).

Ksiądz a ojciec

W terminologii prawosławnej często pojawia się termin *ojciec*. Nawiązuje on do posługi kapłana jako opiekuna wspólnoty parafialnej i dawnej praktyki określania *prezbitera* jako *abba* lub *papas* (ojciec). W przeciwieństwie do terminologii rzymskokatolickiej, gdzie rzeczownik *ojciec* jest zwyczajową formą tytułarną stosowaną wobec zakonników, prawosławna terminologia nie odnosi go wyłącznie do *prezbiterów*, którzy są mnichami. Często rejestrowane jest występowanie tego terminu w znaczeniu zbliżonym do jednej z definicji *księdza*, tj. tytułu grzecznościowego w odniesieniu do osób duchownych. Historyczna kontynuacja tradycji eklezjalnej sugeruje użycie terminu *ojciec*, który jest bardziej odpowiedni niż przyjęty z kultury zachodnioeuropejskiej termin *ksiądz*.

Aktualnie dość równorzędnie funkcjonują w prawosławnej polskiej terminologii zwyczajowe zwroty *proszę księdza* oraz *proszę ojca*.

W prawosławnej tradycji prezbiter może być nazywany ojcem niezależnie od tego, czy przynależy do tzw. *białego*

duchowieństwa, tzn. jest kapłanem, który wstąpił wcześniej w związek małżeński, czy też jest mnichem. Kompletna tytulatura mnichów wykracza poza ramki niniejszego opracowania, natomiast jeśli mówimy o mnichu prezbiterze, to prawosławna terminologia posiada oficjalny termin *hieromnich* (Ławreszuk, 2014, s. 456). Jeśli dodatkowo mnich prezbiter uzyskuje kolejne tytuły, może być określany jako: *igumen* (wariant fonetyczny *ihumen*), *archimandryta*, *schihieromnich*. Kolejne terminy wskazują na mnicha prezbitera, który jednak wyodrębnia się poprzez zakres swoich obowiązków czy pełnione funkcje. Termin *igumen* w tradycji słowiańskiej będzie posiadał dwa znaczenia: a) hieromnicha (historycznie również mnich bez święceń), który przewodniczy wspólnocie monasterskiej lub b) jest hieromnichem z wieloletnim doświadczeniem i został uhonorowany tytułem *igumena*. Pierwotnie był to termin oznaczający *pierwszego* (gr. *protos*) mnicha w monasterze (Aghiorgousis, 1999, s. 141). Określenie *archimandryta* w tradycji słowiańskiej ma podobne znaczenia co *igumen* z tym, że jest to termin wskazujący na wyższy stopień hierarchiczny (*archimandrytą* może się stać długoletni *igumen*). W tradycji greckiej tytuł *archimandryty* nie zawsze jest związany z przewodnictwem we wspólnocie monastycznej i często bywa nagrodą za długoletnią i ofiarną służbę *hieromnicha*. *Schihieromnich* określa mnicha prezbitera, który w życiu duchowym przyjął postrzyżyny w *wielką schimę*.

Wobec wszystkich wariantów mnichów prezbiterów zwyczajowym zwrotem jest *proszę ojca*, chociaż w przypadku *igumenów* wykorzystywane są również zapożyczenia z języka greckiego lub cerkiewnosłowiańskiego, m.in. *geronda* lub *abbo*.

Zróżnicowanie w terminologii cerkiewnosłowiańskiej

W polskiej tradycji cerkiewnej w XX wieku pojawiło się zróżnicowanie na *protorejera* i *protoprezbitera*. Oba określenia są synonimami i wywodzą się z gr. *πρεσβύτερος* oraz gr. *ἰερέυς*. Oba wskazują na stopień kapłaństwa stanowiący wariant, rozwinięcie stopnia prezbitera. Protoprezbiter lub protorejera to określanie duchownych (prezbiterów), którzy za szczególne osiągnięcia, są przez biskupów podnoszeni do nowej godności. Nie są to dodatkowe stopnie hierarchiczne, lecz bardziej zróżnicowanie w ramach prezbiteriatu. Tradycja słowiańska dodatkowo próbuje zróżnicować nagrodę protoprezbitera i protorejera. W Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej prezbiter może uzyskać nagrodę protorejera, a później, jako zwieńczenie posługi i uhonorowanie aktywności i zaangażowania, nagrodę protoprezbitera, która jest określana jako najwyższa nagroda drugiego stopnia kapłaństwa. Od 1890 roku tytułem protoprezbitera byli nagradzani proboszczowie moskiewskich soborów, naczelni kapelani wojsk lądowych i floty (Kostiuczuk, Tofiluk, Ławreszuk i inni, 2016, s. 25-26). W historii Kościoła prawosławnego w Polsce w XX wieku tytuł *protoprezbitera* nadawano szczególnie zasłużonym duchownym. Pojawiło się również stopniowanie na *protoprezbitera*

oraz *arcyprzebitera* (wariant *archiprezbiter*). Pomimo tego zróżnicowania, istniejącego w zasadzie wyłącznie w tradycji słowiańskiej (rosyjskiej), księgi liturgiczne wskazują tylko na jeden obrzęd podniesienia do godności przebitera, niezależnie, jak będzie on określany: *pierwszy przebiter* (protoprezbiter), czy *pierwszy kapłan* (protorej).

Ponieważ księgi liturgiczne wprowadzają w praktykę Kościoła lokalnego jeden obrzęd podniesienia do godności, należy przyjąć, że określenia mogą być traktowane synonimicznie. Ewentualnie na podstawie historycznych świadectw XIX i XX wieku, należy uznać jeden termin określający „podniesienie do godności”, tj. regulowany tradycją liturgiczną i obrzędem sprawowanym przez biskupa, natomiast drugi – podobnie jak wiele innych historycznych i lokalnych określeń (np. *protosingel*) – traktować jako tytuł honorowy (*Archijeriatikon*, 2011, s. 132). Rozwiązaniem może być również kanoniczna korekta przepisów cerkiewnych, która pozwoli ujednoczyć praktykę stosowania dodatkowych, honorowych tytułów godności cerkiewnych.

W polskiej terminologii prawosławnej dokonywano już pierwszych prób systematyzacji tych dwóch terminów. W źródłach pisanych niekiedy pojawiły się próby adaptacji terminów rzymskokatolickich, m.in. *księdza kanonika*, *pralata*, *infulata*. Próby te nie zakończyły się sukcesem.

Problem uwidacznia się w oficjalnie stosowanych w polskiej terminologii cerkiewnej połączeniach. Oficjalne dokumenty mówią o *księdzu protorejju* (rzadziej *księdz protoprezbiter*) – ugruntowany skrót *ks. prot.* Połączenie to traktuje termin *ksiądz* w znaczeniu grzeckośćiowego określenia, natomiast precyzyjne wskazanie kryje się w terminie *protorej* lub *protoprezbiter*. Jeśli w tych połączeniach termin *ksiądz* traktować jako synonim *prezbitera*, będą one obarczone błędem. W takim przypadku ich rozwinięcie oznaczać będzie *ksiądz pierwszy ksiądz!*

Inne dopuszczalne określenia

Słowniki i opracowania wskazują na terminy, które są uznawane za synonimy przebitera. To terminy *batuszka*, *ojciec*, *ojczulek*, *abba*, *papas*. Nie wszystkie są jednakowo rozpowszechnione w polskiej terminologii religijnej. Mają one charakter potoczny i stanowią raczej tradycyjne, rodzinne zwroty używane przez wiernych w stosunku do przebitera.

Wnioski

Na przykładzie terminów określających II stopień kapłaństwa zauważamy, że uporządkowanie terminologiczne musi uwzględniać:

- różnice pomiędzy dominującą w języku polskim terminologią opartą na doktrynie rzymskokatolickiej a nauczaniem prawosławnym,
- zróżnicowanie w rozumieniu terminów w samej Cerkwi prawosławnej, w obrębie tradycji językowych, kulturowych czy obecnie istniejących strukturach administracyjnych,
- zróżnicowanie na terminologię oficjalną i potoczną.

Nawet na podstawie jednego z bardziej zrozumiałych i rozpowszechnionych terminów, możemy zaobserwować, że precyzja i ich czytelność wymaga uporządkowania, precyzyjnego określenia zakresu i przyporządkowania kwalifikatorów.

Propozycja rozwiązania wskazanych wyżej problemów związanych z nazewnictwem duchownych prawosławnych powinna uwzględnić następujące postulaty:

1. Precyzyjne zdefiniowanie znaczenia terminu *ksiądz*, jako a) duchownego, który poprzez chirotonię (tj. święcenia) otrzymał drugi stopień kapłaństwa, b) tytułu grzeckośćiowego w odniesieniu do osób duchownych.
2. Przyporządkowanie synonimów terminu *ksiądz* z uwzględnieniem znaczeń potocznych (*batuszka*), hyperonimów oraz wskazanie form niepoprawnych (w ujęciu prawosławnej terminologii).
3. Zdefiniowanie i opatrzenie kwalifikatorem terminu *batuszka*. Definicja powinna uwzględniać potoczny charakter terminu i precyzyjnie wskazać na drugi stopień hierarchii duchowieństwa prawosławnego. *Batuszką* należałoby określić przebitera, z jednoczesnym wskazaniem, że jest to także tradycyjny rodzinny zwrot używany przez wiernych w stosunku do przebitera.
4. Przyporządkowanie połączeń wyrazowych do terminu *ksiądz* z uwzględnieniem obu znaczeń: w zn. a) m.in. *ksiądz proboszcz*, *ksiądz mitrat*, w zn. b) *ksiądz protorej*, *ksiądz protoprezbiter*, *ksiądz biskup* itd.
5. Zdefiniować termin *prezbiter* odwołując się do zn. a) terminu *ksiądz*.
6. Opracować znaczenie terminu *protorej*. W definicji uwzględnić zróżnicowaną praktykę kanoniczną różnych Cerkwi lokalnych.
7. Opracować termin *protoprezbiter* wskazujący na a) termin *protorej* i b) drugie znaczenie obecne głównie w tradycji Cerkwi rosyjskiej.
8. Przedstawić dodatkowe znaczenie terminu *ojciec* funkcjonujące w terminologii prawosławnej. Wskazać na istniejące różnice pomiędzy polską terminologią rzymskokatolicką a prawosławną.

Bibliografia

- Prezbiter (2005), W: Bralczyk J., 2005, *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. Bralczyk J., wyd. I, Warszawa.
- Książdź (2019), W: Drabik L., Sobol E., 2019, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa.
- Książdź (2016), W: Encyklopedia PWN, Internet: www.encyklopedia.pwn.pl, dostęp 12.02.2018.
- Aghiorgoussis, bp Maximos. (1999). *Monastycyzm*. W: Leśniewski, K., Leśniewska J. (red.). *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska. s. 133-142.
- Czarnecka, K., Ławreszuk, M. (2018). „*Słownik polskiej terminologii prawosławnej*” – struktura artykułu hasłowego. W: Elpis. 20. s. 221-230.
- Długosz-Kurczabowa, K. (2016), Książdź, W: Poradnia Językowa PWN, Internet: <http://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/ksiazdz;5712.html>, dostęp: 12.02.2016.
- Kostiuczuk J., Tofiluk J., Ławreszuk M., Misijuk W., Charkiewicz J., (2016), *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej*, Białystok.
- Ławreszuk, M. (2014). *Modlitwa wspólnoty. Historyczny rozwój prawosławnej tradycji liturgicznej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ławreszuk, M. (2018). *Polska terminologia prawosławna – analiza stanu obecnego*. W: Elpis. 20. s. 159-163.
- Pseudo-Dionizy Areopagita. (1999). *Pisma teologiczne II. Hierarchia niebiańska. Hierarchia kościelna*. Dzielska, M. (tłum.). Kraków: Znak.
- Soborowa Komisja Redakcyjna, Pańkowski, J. (red.). (2011). *Archijeratikon*. (H. Paprocki, tłum.). Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.

Rozmiar artykułu: 0,6 arkusza wydawniczego

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl